

ուրեմն, յանձն են առնում կատարել զկարգեալսն, այսինքն զհրամայեալս ի թագաւորէն, ինչպէս ասում է պատմագիրը սկզբում, այսինքն այն հարկը, մշակութիւնը, որ ծանրանում է աքտորականի վրայ: Որպէս ապահովութիւն յանձնառութեան նրանք գրաւ են դնում իրենց գոյքը յարքունիս:

Աւելորդ չէ նկատել, որ Եղիշէն չէ յիշում երաշխաւորութեան հանգամանքը, այլ ասում է, որ Աբրահամը 12 տարի Ասորեստան մնալուց յետոյ դառնում է հայրենիք: Փարպեցի, ինչպէս եւ Եղիշէն պատմում են, որ Աբրահամը աքտորի ժամանակ երբեմն գնում էր Ապար աշխարհ կապեալ նախարարների տեսութեան, տանելով հետը նիւթական նպաստ այն տուրքերից, որ տալիս էին նրան Ասորեստանի քրիստոնեաները: Երթեւեկի այս ազատութիւնը ցոյց է տալիս որ աքտորական երէցը չնորհի էր արժանացել քրիստոնեաների երաշխաւորութեամբ թերեւս սկզբից: Բայց ինչո՞ւ էր վերադառնում Հայաստան, եթէ աղատ էր արձակուած: Թւում է որ Ապար աշխարհ այցելելը, եւ երաշխաւորութեան խնդիրը, պատմական իրողութիւն չեն: Սոսկ գովասանք, նրա անձնական առաքինութիւնը դրուատելու միջոց: Աբրահամի արձակումը կապ ունի դերեալ նախարարների դարձի հետ եւ երկուսն էլ հետեւանք են ընդհանուր ներումի, որ տեղի ունեցաւ Պերոզ թագաւորի օրով:

Կասկածս սակայն խնդրին չէ վերաբերում: Փարպեցու վկայութիւնը ամէն զէպքում պահում է իր արժէքը որպէս հնարաւոր կենցաղական երեւոյթ:

Վիճելի ոճերը՝ ի հարկի կացուցանել կամ կալ, ընդ հարկօք կացուցանել կամ կալ, չեն նշանակում հարկատու անել կամ լինել եւ ուրեմն խօսք չի կարող լինել եւ այն մասին, որ նրանք «յատուկ տերմիններ են»: Դրանց իմաստն է՝ արկանել ի ծառայութիւն եւ կալ ի ծառայութեան: Հարկ հարկանել, արկանել ընդ հարկաւ, դնել ընդ հարկաւ, դնել հարկ, տալ հարկ—սրանք են հարկ նշանակող դարձուածները:

V.

Մի կողմ թողած լեզուական խնդիրը, ոչ ոք կարէ ժխտել, որ գիւղացին հարկ էր տալիս

եւ կամ նա կարող էր ծառայ կոչուիլ իր տիրոջ նկատմամբ, որպէս իշխանը ծառայ է թագաւորի հանդէպ: Այլ բան է, եթէ ծառայ իրօք տեքնիկ բառ լինէր նախարարական իրաւակարգում համազօր servus: Այս աւելի արժէք կ'ունենար քան այն մատենադրական ցուցումները, որ բերում է Պ. Մանանդեան ապացուցանելու հայ գիւղացիութեան ճորտանման վիճակը:

Տեսական արգելք չկայ: Ֆէոդալականութիւնը բերում է իր ետեւից servage որպէս բնական ստուեր: Հայ նախարարական կարգը եւս ունենալու էր համապատասխան ստուերը. ենթադրութիւն, որ պէտք ունի հաստատութեան, բայց որի համար պատմութիւնը զանում է փաստեր տալ:

Ինչ ինչ վկայութիւններ, որ բերել եմ գրքումս որպէս նպաստ սեպուհական իրաւունքի լուսարանութեան, Պ. Մանանդեան ուզում է օգտագործել ուրիշ նպատակով: Դուրիսի ժողովը 641 թ. տրուենջ է յայտնում, որ «յորժամ աղատք զիւրեանց գերոջ եւ զմարդ բաժանեն, յոլովք չարակնութեամբ առնեն, զժառանգաւորս եկեղեցւոյ ջանան ի ծառայութիւն եւ ի սորկութիւն արկանել»: Եղիշէն պատմում է որ Աղուանից թագաւորը «հաճեցաւ զսեպահական առնուլ բաժին իւր, զոր ի հօրէն առեալ էր հազար երդ»: Այս վկայութիւնը Պ. Մանանդեան վերագրում էր Մովսէս Կաղանկատուացուն. մինչդեռ աղբիւրը Եղիշէն է, որտեղից է քաղում Կաղանկատուացին: «Երգբրի եւ մարդկանց» բաժանումը, նրա կարծիքով ակնարկ է, որ գիւղացիները համարւում էին ազատների «յատուկ գոյքը» եւ ուրեմն գտնւում էին ճորտանման վիճակում:

Երդ եւ մարդ նոյնն է ինչ որ երդ, տուն: Ինչպէս որ բաժանում էին գիւղեր, ազարակներ, կարող էին բաժանուել եւ գիւղի տները, երգերը: Բաժանումը ոչինչ չի ասում անձնական կապի մասին, որը միայն կարող է բնորոշել ճորտանման վիճակը: Ինչ վերաբերում է ազատների շարակնութեան, որով եկեղեցու ժառանգաւորներին աշխատում էին ծառայութեան եւ սարկութեան մէջ ձգել, պէտք ունի սակաւին ստուգութեան: Եկեղեցու ազատութեան մասին ճառերը յաճախ չափազանցութիւններ